

Relationsarbejde med eleverne giver lærere grå hår og dyb mening i arbejdslivet

At se en elev, som har kæmpet, der pludselig knækker koden til kemi. At opleve et halvvissent fællesskab udvikle sig til en klasse i blomst. Det relationelle arbejde med eleverne kan være decideret nærende og give arbejdslivet som gymnasielærer dyb mening. Men det slider også, når tiden er knap, og relationsbatterierne bliver kørt flade.

Af **Signe Tonsberg**

En t-shirt med ordene "I love elever". Sådan en ville mange gymnasielærere godt tage på langt de fleste af skoleårets dage. Den faglige og menneskelige relation og kontakt til eleverne er nemlig noget af det, som giver gymnasielærerne mest arbejdsglæde. Men det er også relationsarbejdet med eleverne – og tiden til det og fordelingen af det – som giver lærerne flest panderynker og grå hår i frisuren. Det er billedet i en stor undersøgelse, som Nana Vaaben fra Københavns Professionshøjskole har lavet sammen med kollegerne Niels Borch Rasmussen og Sofie Skovdal Mouritzen.

"Det relationelle arbejde er hjertet i skolen for mange lærere. De elsker spillet med de unge. Det er det, der gør arbejdet ekstremt meningsfuldt, og som

får lærerne til at føle sig privilegerede. Men samtidigt er det sindssygt hårdt og krævende," siger Nana Vaaben.

Undersøgelsen hedder 'Gymnasielærernes arbejdsliv under lup – arbejdsglæde, frustrationer og tanker om fremtiden' og bygger på svar på en lang række åbne spørgsmål fra 702 gymnasielærere fra hele landet samt dybdegående interviews i tre fokusgrupper.

Velkommen til Sisyfos i 1.g

Gymnasielærerne er ret enige om, at relationsarbejdet er en vigtig del af at arbejde i gymnasiet – og en forudsætning for, at der kan finde undervisning sted. Undersøgelsen viser også, at mange er utilfredse med den måde, man organiserer elevernes gymnasiegang på, fordi organiseringen med blandt andet mange tværfaglige projekter

ikke tager nok højde for vigtigheden af gode relationer og klassedynamikker. Fx oplever lærerne de mange skift i forbindelse med grundforløbet i 1.g som en slags relationelt Sisyfos-arbejde, fordi de to gange inden for meget kort tid skal bruge tid og kræfter på at lære nye elever at kende og støtte dem i at udvikle gode klassefællesskaber.

Resultatet bliver en hverdag for både lærere og elever, som er præget af flygtighed og svage relationer til *mange* mennesker frem for stærke relationer til *færre* mennesker, som det hedder i undersøgelsen.

"Det betyder, at det relationelle arbejde bliver klemmt. Hvis du har hundrede elever og rigtig mange lektioner om ugen at forholde dig til, så bliver dine muligheder for at lykkes med det relationelle mindre. Det er et kæmpestort problem – ikke kun for lærerne, men også for de unge mennesker, for vi ved, hvor >

meget relationen til ens lærer betyder. Elever har brug for at blive set, hørt og forstået. At læreren opdager, at de kan noget. Men hvis læreren løber rundt og prøver at være der for for mange, så drukner den enkelte i mængden. Og det er også lærernes egen store skræk," siger Nana Vaaben.

Fra levende organisme til pølsemaskine

Mange lærere oplever, at det daglige relationsarbejde med deres elever bliver udfordret af den retning, som skolen og samfundet bevæger sig i, viser undersøgelsen. Den bygger på analyser af fritekst-svar fra hundredvis af lærerne. Derfor har forskerne fået dyb indsigt i lærernes konkrete ordvalg, hvoraf det fremgår, at mange lærere italesætter skolen som en slags produktionsapparat.

"Når lærerne skal beskrive deres hverdag, henter de ord fra den industrielle logik. Det kan være ord som *fabriksarbejde*, *samlebånd* og *pølsemaskine*. De beskriver eleverne som nogen, der skal *skubbes videre* i et *produktionsapparat*. Det udfordrer relationsarbejdet, for når man oplever at være i et produktionssystem, hvor det handler om at få så mange som muligt igennem, så hurtigt som muligt med mindst muligt spild, så kan det være vanskeligt samtidigt at lave godt relationsarbejde," siger Nana Vaaben og tilføjer:

"Pædagogik og undervisning er et socialt samspil mellem mennesker og bygger på relationer, og hvis vi begynder at se eleverne som nogen, der skal køres igennem et system, så har skolen antaget en form, den ikke burde have. Og det gør ondt i sjælen på lærerne."

Hun henviser til den østrigsk-israelske filosofiprofessor Martin Buber, som skelner mellem Jeg-Du-relationer og Jeg-Det-relationer – altså menneskers relationer til henholdsvis personer og ting. En Jeg-Du-relation er en mellemmenneskelig relation, som bygger på fri og åben dialog. Hvis eleven derimod ses som en genstand, som skal afvikles og passeres igennem maskinen, så har vi en Jeg-Det-relation og ikke en relation menneske til menneske.

"Så hvis man som lærer vil have Jeg-Du-relationer med elever, må man nødvendigvis også forholde sig til en masse forhold, som

ikke kun handler om fag og undervisning," siger Nana Vaaben.

Line tager smalltalken, og Lars fikser lydanlæg

Undersøgelsen viser, at der er ret store forskelle på, hvordan lærerne oplever arbejdspresset blandt andet i forbindelse med relationsarbejdet.

"Der er en bemærkelsesværdig forskel på, hvordan mandlige og kvindelige lærere i undersøgelsen formulerer sig om arbejdspresset," konstaterer Nana Vaaben.

Zoomer vi fx ind på gruppen af lærere mellem 30 og 39 år, oplever 54 procent af kvinderne tids- og arbejdspress, mens det kun er 32 procent af mændene. Billedet går igen i alle aldersgrupper af lærere: Kvinderne oplever større pres end deres mandlige kolleger.

"Vi kan undre os over, at kvinderne føler sig mere pressede end mændene. Men vi

ved ikke hvorfor, så vi kan kun gætte på, hvorfor tallene ser sådan ud. En af hypoteserne er, at det relationelle arbejde ikke er jævnt fordelt. En anden hypotese kunne være, at der er flere af de kvindelige lærere, som tager sig af arbejdspladsens omsorgsarbejde," siger Nana Vaaben, der opfordrer lærere og ledere på alle landets gymnasier til at kigge åbent og nysgerrigt på deres egen praksis på området. For ligesom det måske altid er den samme lærer, som tager sig af it-nedbrud og lydanlægget i salen, er det måske også altid de samme lærere, som har klasselæreropgaver eller lige bliver i klassen og taler med eleverne i pauserne.

Det usynlige timeregnskab

Når eleverne har ondt i ungdomslivet eller bakser med psykiske og sociale problemer, oplever mange lærere, at de er nødt til at tage sig af det, fordi de jo er de voksne i

Holdbart relationsarbejde: Kunne vi finde bedre løsninger sammen?

Nana Vaaben og hendes forskerkolleger opfordrer til, at man på den enkelte skole kigger nysgerrigt på, hvordan relationsarbejdet – og andre typer skjult arbejde – fordeles sig.

"Det handler grundlæggende om at få alt det usynlige arbejde frem i lyset," siger Nana Vaaben, som sammen med sine kolleger og GL har lavet en række konkrete redskaber i form af materialer, dialogkort og podcasts, som skolerne kan bruge som inspiration til arbejdet.

Og så har Nana Vaaben også tre konkrete opfordringer til henholdsvis politikerne, lærerne og lederne på gymnasierne:

- **Politikerne:** "Min opfordring til politikerne er at skru ned for detailstyringen og antallet af krav til gymnasierne i bekendtgørelserne. Det relationelle kan ikke sættes på formel, så der er nødt til at være rum til, at gymnasielærere kan gøre det, de synes, er det rigtige i situationen. Politikerne burde også tage grundforløbet og andre tiltag, som skaber mange brud og skift i relationerne, op til overvejelse."
- **Gymnasielærerne:** "Gymnasielærerne skal tale med hinanden om, hvordan de oplever det relationelle arbejde, og hvordan man i fællesskab kan løse opgaven, så ingen står alene med det. De usynlige arbejdsopgaver skal frem i lyset. Mange lærere laver individuelle coping-strategier og går fx ned i tid for at klare presset. Jeg tror godt, at både ledelser og politikere vil gøre noget ved det her, men det kræver, at lærerne hjælper dem med at få øje på, hvilke forhold der presser, og hvilke knapper der kan skrues på for at gøre det bedre. Vi har brug for, at gymnasielærerne bliver mere klare i deres formuleringer af, hvilke forhold de gerne vil have ændret, og hvilke opgaver de oplever som uproduktive."
- **Gymnasielederne:** "Lærerne efterlyser gennemsigtighed i den måde, opgaver og tid fordeles på mellem lærerne. Af vores undersøgelse kan vi se, at lukketheden om tids- og opgavefordelingen let danner grobund for mistanke og uretfærdighedsfølelse. Gymnasielederne kan med fordel skru op for en organisering, som styrker langvarige relationer mellem lærere og elever, og skru lidt ned for ivrigheden efter at lave procedurer for det relationelle arbejde."

nogle unge menneskers liv, pointerer Nana Vaaben.

"Nogen vil sige 'hey, det er ikke lærernes arbejde, de skal jo ikke være psykologer eller socialrådgivere'. Men hvem skal så? Det er humlen i dilemmaet. For du kan ikke sige til lærerne, at de ikke skal tage sig af et problem, hvis de kan se, at ingen andre tager sig af det. Så kan de ikke lukke øjnene. Der er nogle samvittigheds-mæssige ting, der kommer i spil, når vi har en ungegeneration, som bokser med livet: Det må vi som voksen-generation tage os af. Og det gør lærerne jo... men med en pris," siger Nana Vaaben.

Og den pris hedder ofte moralsk stress. Moralsk stress er kendetegnet ved, at man som medarbejder føler sig tvunget til at handle imod sine egne værdier. Man har altså en indre konflikt mellem, hvad man synes, er rigtigt at gøre, og hvad man har mulighed for at gøre.

"Moralsk stress er, når det professionelle skøn kan mærkes i kroppen," siger Nana Vaaben:

"Når du kan mærke i din krop, at det her er forkert. Når din samvittighed er på spil, og din bekymring for andre mennesker kalder på handling. Det er en sund og normal reaktion, men hvis du holdes i en situation, hvor du ikke kan handle på den kropslige alarmklokke-følelse, fx fordi du har for mange elever, så får du en kronisk fornemmelse af dårlig samvittighed i maven. Moralsk stress er, når det relationelle arbejde gør ondt. Og hvis du så ovenikøbet står i en situation, hvor du ikke kan se en ende på situationen, så bliver det problematisk."

Skolen for giftig gæld og overophedning

Moralsk stress i forbindelse med relationsarbejde er også noget af det, som Susanne Ekman forsker i. Hun er lektor på Roskilde Universitet, hvor hun beskæftiger sig med organisationer og arbejdsliv. Og så er hun forfatter til bogen 'Giftig gæld og udpint velfærd', som med en lang række eksempler fra Ekmans forskning viser, hvordan ledere og medarbejdere i velfærdsstaten hver dag i deres arbejde kæmper i et misforhold mellem krav og ressourcer.

Som mange andre velfærdsinstitutioner har gymnasiet ændret sig gennem de seneste 20-30 år.

"Moralsk stress er, når det professionelle skøn kan mærkes i kroppen."

Nana Vaaben

"Der er sket en eksplosion i kompleksitet og forandringshastighed," siger Susanne Ekman og peger på et væld af studieretninger, organisatoriske skift i løbet af skoleåret, høje kommunikative krav og stigende krav til målbarhed og dokumentation – ligesom både forældrenes og de unges forventninger til sig selv og lærerne er steget.

"Samlet set giver det her en ekstrem arbejdsintensivering for den enkelte lærer. De er spændt ud mellem alle de her krav og kan ikke slå til nogen steder. Det er en kæmpe belastning – og i og med at eleverne er spændt ud på samme måde og oplever stigende vantrivsel, har de endnu mere brug for lærerne. Så rammerne er overophedede, og man kan ikke leve op til forventningerne nogle steder fra," konstaterer Susanne Ekman.

Work-life-balancen eller empatien på bålet

Medarbejdere reagerer forskelligt, når rammerne er utilstrækkelige. Det er tydeligt i Susanne Ekmans forskningsinterviews med hundredvis af offentligt ansatte. Når det handler om undervisere, peger hun på tre reaktionsmønstre. Vi kunne stærkt forsimplet kalde dem 'socialrådgiveren', 'opportunisten' og 'den kyniske lønmodtager'.

"Nogen vil kaste deres work-life-balance på bålet for at nå de elever, som har brug for hjælp. De får kronisk skyld og overgår til at være en slags socialrådgivere på arbejdet. De bliver hyperdedikerede i relationsarbejdet, men kommer samtidig i en tilstand af kronisk gældsfølelse til det fagfaglige, fordi relationsarbejdet sker på bekostning af det faglige. Det er en ligning, som aldrig går op," forklarer Susanne Ekman.

Andre medarbejdere bliver opportunistiske, vælger deres opgaver strategisk og forsøger at positionere sig med mindst mulig arbejdsindsats og ballade og mest mulig synlighed for ledelsen.

Og så er der den gruppe medarbejdere, som fokuserer på deres identitet som lønmodtagere og måske bliver lidt kyniske og firkantede, forklarer Susanne Ekman. For dem er det ofte relationsarbejdet, der ryger i flammerne først.

"De siger ting som 'jeg er altså ikke ansat som socialrådgiver her', og så tager de deres lønmodtagerkasket på. Deres logik er, at 'når der bliver krævet urealistiske ting af mig på den her arbejdsplads, så er min tillid væk, og så fortolker jeg min lønmodtager-ramme meget rigtigt – også selvom mine elever vantrives'. De laver måske røv-til-sæde-undervisning i klassisk modus og skaber en stram pædagogisk ramme i klassen, hvor ingen tør larme – og så må kollegerne samle op bagefter. Lidt karikeret sagt," siger Susanne Ekman.

"Alle tre strategier er jo et forsøg på at få en lort til at forsvinde – enten ved at æde den selv eller ved at sige, at det er nogle andres lort, og skubbe den væk. Det bliver et benhårdt regime. Men der er ingen måder at komme i mål på i det her system," siger Ekman.

Spøgelse i timeregnskabet

Det er ikke til at komme udenom, at relationsarbejdet med eleverne tager tid – og det er ofte uforudsigeligt, hvor meget tid og hvornår der er brug for det. Det viser Nana Vaabens undersøgelse også, så lad os lige vende tilbage til hende:

"Det relationelle arbejde bliver ofte ikke lige 'regnet med' i timeregnskabet på skolerne, og vi glemmer, at det er tidskrævende. Det er også en tendens, at vi tror, vi kan sætte relationsarbejde ind i nogle samtaler, skemaer og opfølgningssamtaler. Men undervisning og det relationelle kan ikke gøres til noget, vi putter ind i en produktionsmaskine eller reducerer til en aktivitet, som hurtigt kan afvikles," siger Nana Vaaben.

"Vi vil vildt gerne proppe læring og trivsel ind i en opadgående kurve og en optimeringskurve, så vi får mere læring og mere trivsel for færre og færre ressourcer. Men den tankegang slår sig ret hårdt på virkeligheden, for vi kan ikke optimere på det relationelle."

Susanne Ekman

Relationsarbejdet spøger altså også i opgavefordelingen, som foregår mellem lærere og ledelser på gymnasierne.

"Den magtkamp, som før lå i de faglige forhandlingslokaler, ligger jo nu på de enkelte skoler mellem leder og lærer. På de skoler, hvor tidsregnskabet ikke er transparent, kan det hos nogle medarbejdere skabe grobund for en forestilling om, at opgaverne ikke er ligeligt fordelt, når fordelingen nu ikke tåler dagens lys. Og det påvirker det psykiske arbejdsmiljø negativt," siger Nana Vaaben.

Vi har brug for en ny dogmebevægelse

Susanne Ekman pointerer, at fordi systemet er overophedet med for mange opgaver, kommer det i en kronisk mini-krisetilstand med konstante brandslukninger – og det går også ud over relationsarbejdet.

Så hvad er løsningen?

At skære fra, så der bliver skabt mere buffer og albuenum i arbejdslivet, mener Susanne Ekman.

"Vi skal turde spørge: Hvad skal vi ikke? Der er brug for at skabe en dogmebevægelse i det offentlige. Dogmebevægelsen fra slutningen af 1990'erne handlede jo om, hvor minimalistisk man kunne lave film. Det samme er der brug for nu i velfærdsstaten. Hvordan kan vi sætte os ned og se på, hvad vi kan fjerne, frem for at proppe mere ind i gymnasiet," siger Susanne Ekman og eksemplificerer: Måske skulle man fjerne det tværfaglige projektarbejde, for selvom der er gode pædagogiske argumenter for det, så er der måske ikke ressourcer til det.

Og det er et brud med en mangeårig tankegang. For vores samfund er præget af ideen om konstant vækst.

"Men når det handler om velfærd, så opstår der et reelt dilemma. Vi vil vildt gerne proppe læring og trivsel ind i en opadgående kurve og en optimeringskurve, så vi får mere læring og mere trivsel for færre og færre ressourcer. Men den tankegang slår sig ret hårdt på virkeligheden, for vi kan ikke optimere på det relationelle."

Susanne Ekman forklarer, at hun som velfærdsforsker af og til føler sig som en klimaforsker, som står og ser på et system, der har nået en grænse.

Hun sammenligner det relationelle arbejde med jordbunden i naturen. Den er grobunden for alt det, vi gerne vil have til at spire og vokse. Men hvis vi ønsker at høste en afgrøde, som er, at elever trives og lærer, så duer det ikke, at vi i vores iver efter at effektivisere og optimere udpiner jordbunden.

Men, pointerer Susanne Ekman, sagen er den, at hvis vi sørger for, at der er en buffer, og giver plads til, at lærerne og systemet kan restituere, så kan der faktisk næsten ske noget magisk. For det kan godt være, at relationsarbejde ikke giver afkast i kroner og øre. Men det kan give en menneskelig gevinst med evigt afkast, hvis det forvaltes på den bedste måde. For lærerne oplever jo en stor tilfredsstillelse i at hjælpe deres elever – hvis blot det er en opgave, de kan overskue.

"Relationsarbejde kan *udpine* velfærdsarbejdere, men det kan også *nære* dem. Godt nok kan relationsarbejde ikke optimeres, men det kan være tilfredsstillende og virke genopladende, hvis vi giver dem, der

udfører det, mulighed for at restituere," siger Susanne Ekman.

Så hvis vi parkerer den industrielle tankegang om, at velfærdssamfundet skal fungere som et produktionsapparat med input i den ene ende og output i den anden, så sker der noget nyt.

"Billedet med input, output og optimering passer dårligt til arbejdet med mennesker og relationer, fordi der er grænser for, hvor meget vi kan optimere relationelle praksisser, før de bliver det modsatte – nemlig udpinende."

Til gengæld er der også et *sweet spot*, som Susanne Ekman kalder det, hvor velfærdssystemet bliver bæredygtigt:

"Når relationelt arbejde har bæredygtige betingelser, giver arbejdsindsatsen ikke bare et output, så føles arbejdet faktisk også *ressourcegivende* for den, som gør det. Derfor er der et uendeligt bæredygtigheds-potentiale i arbejdet mellem mennesker, hvis vi tilrettelægger det realistisk."

Og det skal vi have et sprog for, pointerer hun. For når velfærdsarbejdere, som fx gymnasielærere, får lov at gøre deres arbejde under rimelige betingelser, så bliver de også næret af arbejdet. Og så er der faktisk velfærd i at bedrive velfærdsarbejde.

Nana Vaaben og hendes kolleger har skabt en række inspirationsmaterialer, som gymnasierne kan bruge til at sætte blandt andet relationsarbejdet og dets dilemmaer på dagsordenen. Det ligger på GL's hjemmeside. ●

Susanne Ekman er lektor i ledelse, organisation og arbejdsliv på Roskilde Universitet. Forsker blandt andet i velfærdssamfundet. Forfatter til bogen 'Giftig gæld og udpint velfærd. Om udsultningen af den offentlige sektor og gældens destruktive dynamik', Hans Reitzel, 2022.

Nana Vaaben er docent på videreuddannelsen på Københavns Professionshøjskole, hvor hun blandt andet forsker i moralsk stress blandt velfærdsprofessionelle og underviser i ledelse af professioner – særligt lærerprofessionen.

Læs mere på gymnasieforskning.dk

Relationskompetence og Klasseledelse i gymnasiet - et aktionsforskningsprojekt: Lea Lund & Mette Boie.

Relationen er afgørende

Forskningen har for længst slået fast, at lærer-elev-relationen har en helt afgørende betydning for både elevernes trivsel og deres faglige udvikling. Det har vi flere gange skrevet om i Gymnasieforskning, blandt andet i de to artikler, som kort bliver præsenteret herunder.

Relationen og fagligheden

I Gymnasieforskning nr. 31 fortalte vi, at den største faktor, når man skal forklare, hvorfor elever trives fagligt eller ikke gør det, er relationen til deres lærer. Det viser resultater fra undersøgelsen 'TrivselsLUP. Trivsel, Læringstilgange og Undervisningsformer i Praksis', som er udført af forskere ved Center for Gymnasieforskning på SDU.

Det forklarede professor Ane Qvortrup, der har samarbejdet med Eva Lykkegaard om undersøgelsen.

"Man kan som lærer arbejde med at vise eleverne noget af den opmærksomhed, de efterspørger. Her er det virkelig vigtigt igen at sige, at det ikke er fordi, man som lærer skal have en personlig eller venskabelig relation til sine elever. Men man er nødt til at

relationskompetent, ikke blot lærer mere, men også har udsigt til en lysere fremtid.

"Rigtig mange studier både her og i udlandet viser, at kvaliteten af relationen mellem elev og lærer påvirker det faglige udbytte, frafald på uddannelser, klassefællesskabet og elevernes relationer til hinanden. Det påvirker sågar også elevernes fremtid, for forskningen viser, at den relation, du havde til din lærer, påvirker din fremtidige indkomst og familieforhold. Det betyder altså, at hvis en elev har en dårlig relation til sine lærere, så påvirker det eleven negativt. Relationen er aldrig til at komme uden om. Den er aldrig ligegyldig. Men heldigvis er alle relationer dynamiske, og ingen relationers kvalitet står mejstet i sten," sagde Louise Klinge i artiklen, hvor hun også forklarede, at relationskompetence ikke handler om bestemte iboende egenskaber, men om konkrete handlinger hos læreren, som bidrager til, at eleverne udvikler sig fagligt, socialt og personligt.

"Relationskompetence er derfor knyttet til både pædagogik, didaktik og klasseledelse, fordi alle undervisningsens elementer finder sted i interaktioner og påvirkes af, om læreren agerer relationskompetent eller ej," sagde hun.

Begge artikler er skrevet af journalist Signe Tonsberg. Du kan finde dem i vores artikelarkiv på gymnasieforskning.dk.

"Relationen til læreren er tilsyneladende det, som spiller mest ind på den faglige trivsel. Der er en korrelation – altså en sammenhæng – mellem at opleve, at man har en dårlig relation til læreren, og at man trives dårligt fagligt. Og på samme måde: De elever, som trives fagligt, oplever, at de har en god relation til lærerne," forklarede lektor Eva Lykkegaard, som er en af forskerne bag undersøgelsen.

Men hvad kan skoler og lærere bruge den viden til?

være opmærksom på, om eleverne oplever en grundlæggende forståelse for deres situation fx i opstarten i gymnasiet. At de oplever, at de kan få hjælp af lærerne, når noget er svært."

Skrup for relationskompetencen

I Gymnasieforskning nr. 22 fortalte Louise Klinge om, hvorfor relationen til eleverne er så vigtig. Det er den blandt andet, fordi elever, som bliver mødt af lærere, der agerer